

УДК 94(497.113)"1941/1945"(046)
341.322.5(497.113)"1941/1945"(046)
070(497.1)"1945/1952"

DOI <https://doi.org/10.58378/GIG.16.2024.MOL.97-113>

оригиналан научни рад / original scientific article

примљен / received: 05. 07. 2024.

прихваћен / accepted: 07. 10. 2024.

Милица МОЉСКИ, историчар
moljskim@gmail.com

ПОСЛЕРАТНО СЕЋАЊЕ НА ЗЛОЧИНЕ У БАЧКОЈ У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ У ОГЛЕДАЛУ СЛОБОДНЕ ВОЈВОДИНЕ

Сажетак: Стравични злочини синоним су за историју Другог светског рата. Они нису мимоишли ни Бачку, те су на њеној територији немачки и мађарски окупатори починили свирепе злочине над српским, јеврејским и ромским живљем. Ти злочини свој одјек нашли су и у листу *Слободна Војводина* (претеча данашњег новосадског *Дневника*) који је од 1942. године илегално штампан и дистрибуиран на простору Бачке. За време рата на страницама *Слободне Војводине* могли су се прочитати детаљни описи и осуде окупаторских злочина, али и потпуно неосноване оптужбе на рачун оновремене српске елите – интелектуалаца, политичара и црквених великодостојника с намером да народ у Бачкој ступи у редове партизана. Након рата, сећање на злочине који су извршени с намером да се истреби српско, јеврејско и ромско становништво, почело је да бледи и поприма нове форме у складу с пропагандом нових власти. Сви ови аспекти културе сећања на злочине окупатора у Бачкој у Другом светском рату, представљени су у раду који је написан на основу релевантне историографске литературе, али и до сада недовољно коришћених историјских извора – издања *Слободне Војводине* од маја 1945. до 1952. године.

Кључне речи: Други светски рат, Бачка, *Слободна Војводина*, култура сећања, мађарски окупатор, немачки окупатор.

Срби у Делвидеку и Мађари у Војводини

Настанак Независне Државе Хрватске 10. априла 1941. године из угла Хортијеве Мађарске тумачен је као престанак постојања Краљевине Југославије и адекватан изговор да се поништи Уговор о сталном миру и вечитом пријатељству, тако да је Влада истог дана одобрила заповест регента Миклоша Хортија о ратним операцијама у области Délvidék (Јужни крајеви). Иако се суштински радило о класичном акту окупације суверене државе, Мађарска је своју политику правдала исправљањем оног што је сматрала тријанонском неправдом и реституцијом некадашњих територија. Та политичка платформа била је основна политичка оријентација и највећег дела војвођанских Мађара.¹ Упркос томе што је *Прокламација мађарском народу* тврдила да будућа акција неће бити усмерена против српског народа, писањем штампе и говорима преко радија приказани су наводни сурови прогони Мађара у Југославији, а Срби су посебно приказани као народ без историје и традиције који нема права на територију данашње Војводине. На тај начин, стварана је слика да су главна претња мађарској држави Срби, а поред њих то су били и Јевреји, представљени улогом Христуобице, банкара, трговаца и индустријалаца.

Оваква становишта послужила су да историја Бачке у Другом светском рату забележи три таласа масовних злочина мађарског окупатора на подручју окупиране Југославије у Другом светском рату. Први талас злочина догодио се априла 1941. године, уласком 80.000 мађарских војника и официра у Краљевину Југославију, које је локално мађарско становништво дочекало са цвећем и мађарским заставама. У Сомбору је сахрањен „ковчег“ Југославије, а у Суботици, Сенти и Србобрану погребно предузеће Будимпешта–Рим–Берлин делило је у виду летака смртнице „за државу која је умрла након 23 године нејаког живота.“² За непуну четири дана, без борбе, заузети су Бачка, Барања, Међумурје и Прекомурје. Тада је у око педесет места Бачке и Барање убијено, уз помоћ домаћих Мађара, између 2.300 и 3.500 лица³, претежно Срба. Пљачка извршена овом приликом процењена је на 639.251.271 предратих динара.⁴ Уз то, планом денационализације било је предвиђено протеривање свог становништва српског порекла из Бачке и конфискација њихове имовине.⁵ Опстанак новосадске гимназије и штампање „Нове поште“⁶, били су само представа толеранције у времену анексије и мађаризације.

¹ Aleksandar Kasaš, *Mađari u Vojvodini 1941–1946*, (Novi Sad: Filozofski fakultet, 1996), 210.

² Enike Šajti, *Mađari u Vojvodini 1918–1947*, (Novi Sad: Forum, 2010), 118.

³ Историчар Звонимир Голубовић наводи у свом делу *Рација у Јужној Бачкој 1942.* да је мађарско домобранство са домаћим Мађарима убило, према сопственом признању, 2.300 лица, док подаци Анкетне комисије наводе да је страдало 3.500 људи, махом Срба.

⁴ Звонимир Голубовић, *Рација у јужној Бачкој 1942.* н.д., 13.

⁵ Први талас протеривања укључивао је све Србе, Јевреје и Роме досељене после 31. октобра 1918. године. Ипак, како између немачких и мађарских власти није постигнут споразум о протеривању, непротеран део становништва депортован је у логоре по Бачкој и Барањи. Становништво је депортовано и у Мађарску, у логор Шарвар. Поред Шарвара, у Мађарској су постојали логори у Барчу, Баји, Нађкањижи, Киштарачи, Гарањи и Фенађшагу.

⁶ Лист који је излазио у Новом Саду од 1941. до 1944. године на ћирилицу.

Други талас масовних злочина започет је забраном напуштања кућа, кретања, звоњења звона и богослужења, одузимањем докумената, сменама с посла, а завршио се рупама на леду и токовима Дунава и Тисе којим су плутали лешеве Срба, Јевреја и Рома. Била је то јануарска Рација 1942. године, када је у Шајкашкој, Старом Бечеју и Новом Саду са околином, када је дошло до „кулминације политике реваншизма и ревизионизма.“⁷ Сам термин у овом случају означава полицијско опкољавање одређене локације ради проналаска сумњивих лица. Ипак, појам не одговара природи злочина почињеног јануара 1942. године. На овај начин реч „рација“ представља еуфемизам, ублажавање, можда чак и несвесно потискивање смисла природе догађаја који има своју предисторију.⁸ Живот је, према подацима Покрајинске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, изгубило 3.417 лица, а 21.554 лица оштећено је другим злочинима попут батињања по систему круга⁹; ударања моткама, кундацима, пендрецима; чупања дојки, завртања мошница и откидања других делова тела; гажења; силовања, док је начињена материјална штета износила 277.879.727 динара предратне вредности.¹⁰ Организациони секретар Покрајинског комитета Комунистичке партије Југославије за Војводину, Иса Јовановић, говорио је о 10.000 жртава, Ендре Бајчи Жилински¹¹ о 7.000 – 9.000, док извештај чланова мађарске Владе наводи да је до 27. јануара убијено између 6.000 и 7.000 Срба. Подаци окупатора бележе 3.340 страдалих лица, док историчар Звонимир Голубовић наводи 3.809 жртава.¹² Иако је Рација званично била усмерена против комуниста, страдали су махом грађани, свештеници и интелектуалци, али су циљеви самог злочина остали неиспуњени па је етнички однос у местима где су Срби били већина остао непромењен. Такође, притисак Немачке да Мађарска пошаље већи број војника на Источни фронт није престао, нити је она одустала од Баната у корист Мађарске. Оно што је ипак било остварено јесте још већа удаљеност српског и мађарског народа после јануара 1942, а села Шајкашке, Нови Сад и Стари Бечеј памтиће

⁷ Звонимир Голубовић, *Рација у јужној Бачкој 1942.* н.д., 195.

⁸ Драго Његован, *Рација – шрећа труга масовних злочина*, (Нови Сад: Прометеј, 2009), 5; Александар Стевановић, „Рација 1942. Морална заснованост масовног злочина“, у: 80 година од погрома у великој Рацији: корак даље ка заједничкој будућности, уредници Драган Станић и Зоран Павловић, (Нови Сад: Матица српска, Покрајински заштитник грађана – омбудсман, 2022), 153.

⁹ У кругу су стајали детективи и мучитељи, док је жртва била постављена у средину и добијала ударце. Поред мушкараца, тукли су жене и децу. Након тога уследило би гажење, чупање косе, ударање главом о зид или земљу.

¹⁰ Драго Његован, *Рација – шрећа труга масовних злочина*, н.д., 185.

¹¹ Енре Бајчи Жилински (Сарваш, 1866 – Шопронкохида, 1944), посланик у парламенту у Будимпешти. Како би покушао да спречи или заустави злочине мађарске окупационе власти над Србима, написао је велики број писама и меморандума регенту, председницима Владе, министрима, државним секретарима, војним руководиоцима Краљевине Мађарске. У свом Меморандуму упућеном Миклошу Хортију 4. фебруара 1942. године, навео је да је током запоседања Јужних крајева побијено око 8.000 лица махом српске националности. Према његовим подацима, током Рације у Жабљу побијено је око 1.400 лица, затим у Чургу 3.000, Новом Саду 2.000 – 2.500, док за Тител износи претпоставку да је тамо страдало преко хиљаду људи. Током и након Рације у Бачкој, његове активности биле су усмерене на кажњавање одговорних и обештећење жртава.

¹² Звонимир Голубовић, *Рација у јужној Бачкој 1942.* н.д., 146.

да је „локално мађарско становништво умногоме подржавало мере да се непокорени Срби за свагда умире“.¹³

Трећи талас масовних злочина уследио је 1944. године, доласком њилаша, припадника нацистичке Партије стреластог крста¹⁴, на власт. Тада је престала релативна толеранција Јевреја у Мађарској и они су тог пролећа транспортовани у немачке концентрационе логоре. Према непотпуним подацима Анкетног одбора за утврђивање истине о догађајима 1941–1945. године у Војводини, од 18.380 предратних Јевреја страдало је на разне начине њих 15.343.¹⁵ Историчар Звонимир Голубовић свој закључак о масовним злочинима мађарског окупатора образложио је на следећи начин: „Убиства, пљачке и други облици терора приликом уласка мађарских окупаторских трупа могу се означити и као најгрубљи вид денационализације – као геноцид, јер су му жртве биле из редова српског народа на рачун којег се желела обезбедити национална превласт.“¹⁶

Након ослобођења, увођење Војне управе за Банат, Бачку и Барању¹⁷ поручивало је својим мерама да нема повратка на старо, али и да ће процес конституисања Војводине морати да сачека пролеће 1945. године: „Мисао Војводине мењала је током времена и свој смисао и своју садржину па, природно и своју територију.“¹⁸ Као главни циљ Војне управе наведено је уклањање петоколонаша, кажњавање злочинаца и сарадника мађарског и немачког окупатора. Поведен је обрачун против мађарског и немачког становништва, али и грађанских политичара, који су већински у рату били политички пасивни. „Издајницима нису проглашавани само они који су тесно сарађивали с окупационим властима, већ и они који су подржавали или били симпатизери четничког покрета, или једноставно, због обичних антикомунистичких ставова и изјава, како за време, тако и пре рата.“¹⁹ Иако је Јован Веселинов²⁰, још новембра 1944. године, први објавио да ће Војводина бити аутономна покрајина у саставу Србије, тек 5. априла наредне године војвођански комунисти пристали

¹³ Aleksandar Kasaš, *Mađari u Vojvodini 1941–1946*, n.d., 92.

¹⁴ Партија стреластог крста (мађ. Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom), деловала је од 1935. до 1945. године. Представља мађарску нацистичку странку, која је, за разлику од немачке, била изразито прокатоличка. Њиховим доласком на власт омогућена је депортација Јевреја у нацистичке логоре.

¹⁵ Драгица Кољанин, „Војводина у Другом светском рату: универзалне вредности антифашизма“, у: Научна трибина историчара: зборник предавања одржаних 2006–2007. године, уредник Золтан Ђере, (Нови Сад: Филозофски факултет, 2007), 91.

¹⁶ Звонимир Голубовић, *Рација у јужној Бачкој 1942*. (Нови Сад: Музеј Војводине, 1992), 14.

¹⁷ Војна управа уведена је октобра 1944. године и трајала је 103 дана.

¹⁸ Слободан Бјелица, *Спорови око аутономије Војводине: 1961–1974*. (Београд: Службени гласник, 2015), 17.

¹⁹ Небојша Петровић, *Архијелаї мржње: нејријашељи КПЈ у Војводини након Другої свејскої раїа 1944–1953*. (Београд: Службени гласник; Нови Сад: Архив Војводине, 2020), 60.

²⁰ Јован Веселинов (Кумане, 1906 – Београд, 1982) био је од јануара 1943. године политички секретар Покрајинског комитета, да би до 1945. године радио на конституисању будуће аутономне Војводине. Био је председник Главног народноослободилачког одбора Војводине и секретар Јединственог народноослободилачког фронта Војводине (1944–1945). Поред тога, био је и председник Извршног већа НР Србије и члан Савезног извршног већа (1953–1957), председник Скупштине СР Србије (1957–1963), политички секретар ЦК СК Србије (1957–1967), као и члан ЦК КПЈ односно СКЈ (1948–1978). Поред свих звања, носио је орден Народног хероја.

су на Седмој покрајинској конференцији на овакво стање ствари. Читав процес завршен је доношењем Закона о успостављању и устројству Аутономне Покрајине Војводине 1. септембра 1945. године.²¹

Отворено је питање мањина које се превасходно односило на Мађаре који су се после крвавог Делвидека поново нашли у Војводини. Мада је Тито говорио да народ треба наоружати таквом свешћу да Хрват стрепи за оно што се дешава на границама Македоније, а Србин за оно што се збива у Истри, пример Војводине као Југославије у малом, показаће да су у питању готово нереална очекивања.²² Овај пут ситуација је била још гора него након 1918. године – односи између српског и мађарског народа нису били више оптерећени само територијом, већ масовним злочинима и одмаздама.

Поучене лекцијом из СССР-а, управо су власти у Југославији закорачале путем бруталности и испољавања екстремног насиља. Иако је постојала Покрајинска комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача од септембра 1944. године, кажњавање Мађара отишло је у другу крајност – поред оних који су имали зашто да плате животом, било је и оних над којима је пресуда за стрељање донета без правне процедуре, а на основу чланства у њилашкој или другој организацији или пак непроверених пријава, па је тако Комисији стигло чак 938.828 пријава.²³

Хапшења и стрељања започета су у свим селима Бачке с мађарским живљем одмах по доласку ослободилаца.²⁴ Тако је у Чуругу, због директног или индиректног учествовања у Рацији, становништво проглашено за ратне злочинце и исељено због нормалног функционисања живота и праведне казне. Дат им је рок да се о свом трошку, у року од 14 дана, иселе у Мађарску са оним стварима које су донели доласком у Југославију. Оваква одлука правдана је као мера која није била усмерена против Мађара као народа у Војводини, већ против „оне перјанице мађарског народа које су овамо и дошле са празним коферима и напљачкале имовину од нашег живља, жртава рата“.²⁵

Партија није бежала ни од тврдње да су Мађари и усташе затровали међунационалне односе у Војводини до врхунца. Она је себе приказивала као спаситеља и помиритеља јер је „непоколебљиво истрајавање КПЈ на принципима братства, јединства и равноправности и у најтежим тренуцима, на сузбијању осветничког шовинизма, националне искључивости и ускогрудости, на жигосању и немилосрдном кажњавању правих криваца, као и на упорном стрпљивом раду на политичком освешћивању неопредељених маса народа сваке националности, морало уродити плодом“.²⁶

²¹ Слободан Бјелица, *Сѝорови око аутономије Војводине: 1961–1974*. н.д., 24.

²² Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije: 1918–1978*. (Београд: Bigz, 1981), 418.

²³ Небојша Петровић, *Архивелаї мржње: нейријашељи КПЈ у Војводини након Друїої свеїшскої раїша 1944–1953*. н.д., 114.

²⁴ У селу Надрљану код Старе Кањиже, стрељано је преко 150 Мађара, исто колико и у Мољу. За овакву одмазду Партија је касније оптужила Србе из Србије и Црне Горе да су „спроводили четнички утицај“. (Исто, 115)

²⁵ „Зашто су исељени окупаторови чиновници из Војводине“, *Слободна Војводина*, 18. 5. 1945, 2.

²⁶ Јелена Попов, *Народни фронт у Војводини: 1944–1953*. (Нови Сад: Филозофски факултет, 1986), 35.

Број жртава нове власти према различитим проценама варира од 5.000 до 40.000 људи.²⁷ Ипак, треба имати у виду да су као главни кривци оптужени Немци, а као њихови помагачи Мађари. Због тога су одмазде над фолксдојчерима биле много суровије него над Мађарима. Услед комунистичке солидарности и угледа земље, промењена је политика према Мађарима у другој фази Војне управе. Пружена им је могућност да ступе у редове Народноослободилачке војске Југославије, али се српско становништво, поготово сеоска руководства села која су измасакрирана у рату попут Чуруга, Мошорина и Жабља, бунило и захтевало да се Мађари и Немци логоришу и иселе. Захтеви су испуњени и становништво ових места било је у логорима до јесени 1945. године, када је постало слободно, али без права да се врати својим кућама. Након тога започет је период интегрисања мађарске мањине у нову Југославију. Национално питање било је примарно. Национални анимозитети решавани су тако што су претварани у класну борбу радника, а сукоб је постављан на линију сиромашни сељаци – буржоазија. Свакако, до брзих промена и удаљавања од периода Војне управе није дошло у наредном периоду. На положај Мађара негативно су утицале и откривене завере које су организовали мађарски фашисти с циљем да изврше атентат на комунистичке функционере. Шовинистички говор, туче Срба и Мађара и мржња између деце у мешовитим селима били су свакодневица. Кривица за овакве ствари пребачена је на великосрпски шовинизам ниже партијске структуре на Фебруарском саветовању у Београду 1948. године.

Нове проблеме Мађарске и Југославије донела је Резолуција Информбироа. Пропаганда Информбироа радила је на томе да се поново распламсају шовинизам и ревизионизам код Мађара, док се у Југославији причало о наводном организовању Мађара и нападу совјетских и мађарских трупа.²⁸ У неким срезовима са мађарском већином дошло је до испољавања мржње према Србима па је остало забележено да се причало како ће се „по доласку Руса и Мађара Срби најгоре провести“.²⁹ Стога су Слободан Пенезић³⁰ и Петар

²⁷ Ђорђе Н. Лопичић у свом делу *Мађарски рајњи злочини 1941–1945. Пресуде југословенских судова* наводи да се цифра од 40.000 побијених Мађара у Барањи и Бачкој помиње у књизи мађарског аутора Тибора Череша и да је заснована на подацима два католичка жупника, Мартона Сича из Бачких Винограда и Јозефа Ковача из Мартоноша. Черешева књига оцењена је као антисрпска, препуна фалсификата који теже да умање ратне злочине у Бачкој и да се окупација Бачке оправда. Ђорђе Н. Лопичић, *Мађарски рајњи злочини: 1941–1945.* (Београд: Музеј жртава геноцида, 2010), 23.

²⁸ Колико су односи били затегнути, показује и одлука мађарске Владе да не испоручи ратне злочинце Фрању и Звонимира Жнидарића Југославији, које је она тражила 28. августа 1948. године. Они су, одлукама југословенске Комисије за утврђивање ратних злочина окупатора и њихових помагача, проглашени за ратне злочинце као припадници усташког покрета. Мађарска Влада одбила је екстрадицију поменутих ратних злочинаца уз образложење да нису починили злочине који би могли бити база за изручење. Оваквим држањем, Мађарска је прекршила Уговор о пријатељству, сарадњи и узајамној помоћи, али и основне обавезе које произилазе из Уговора о миру између две државе. Крајем децембра 1941. године, учествовали су у покољу 30 Срба у селу Кремне, у пљачки имовине и животињском мучењу жена и деце која су преживела.

²⁹ Јелена Попов, *Народни фронт у Војводини: 1944–1953.* н.д., 259.

³⁰ Слободан Пенезић Крцун (Ужице, 1918 – Шопић, 1964) био је први начелник Одељења за заштиту народа за Србију (1944–1945), министар унутрашњих послова НР Србије (1946–1953), председник Извршног већа Скупштине Социјалистичке Републике Србије (1962–1964).

Стамболић³¹ предложили да се појача пропаганда против режима у Будимпешти и да се организују групе или појединци Мађари који ће гласно иступати против онога што се дешава у Мађарској. У борби за наклоност мањинског становништва, Мађари су постали у јавности борци против фашизма и битан фактор у изградњи социјализма.

Наредни непријатељ била је Српска православна црква. Културни споменици од изузетне националне и историјске вредности постали су безначајни новом социјалистичком друштву. „Ако после рата за важне православне споменике није било средстава за одбрану, како објаснити додатна рушења и продужетак ратне агоније у још болнију послератну.“³² Тачка усијања било је пребијање епископа бачког Иринеја Ђирића³³ у Оџацима, у присуству полиције. Након тога повукао се у Владичански двор, ретко излазећи из града. Оболевао је све више због трајног оштећења кичмене мождине као последице напада.³⁴ Уследио је одлазак на лечење 1952. године, како би могао да се врати на дужност епархијског архијереја, али до тога није дошло и он се упокојио 5. априла 1955. године.³⁵

Управо ове теме посматране су и у листу *Слободна Војводина*, гласилу Покрајинског народноослободилачког одбора за Војводину. Први дан Другог светског рата био је симболичан показатељ да ће медијска пропаганда бити посебна врста рата у рату. Повод за избијање сукоба био је напад на једну радио-станицу.

Ни Бачка није имала другачију историју – да се битке у рату не воде само на фронту него и кроз медије, видело се и по томе што је *Слободна Војводина* своју историју започела 15. октобра 1942. године, за време мађарске окупације, у илегалној подземној штампарији куће Ђире Шовљанског, у улици Војислава Илића бр. 15 у Новом Саду, код Алмашког гробља.³⁶ У непуну три квадратна метра стала је писаћа машина, гештетнер, радио, једна полица и светиљка. У ноћи између 18. и 19. новембра 1942. године, кућу у којој се налазило ово гласило засули су меци, бомбе и сузавац мађарског окупатора. Тада су погинули Ђира Шовљански и

³¹ Петар Стамболић (Брезова, 1912 – Београд, 2007) био је председник Владе НР Србије (1948–1953), председник Народне скупштине НР Србије (1953–1957), председник Савезне народне скупштине (1957–1963), председник Савезног извршног већа (1963–1967), председник Председништва СФРЈ (1974–1984).

³² Ђорђе Н. Лопичић, *Мађарски рашни злочини: 1941–1945*. н.д., 159.

³³ Иринеј Ђирић (Сремски Карловци, 1884 – Нови Сад, 1955) носилац је једног од најзвучнијих имена у Бачкој, уједно и њен епископ (1922–1955) који је од 2022. године канонизован као Свети Иринеј Ђирић, Исповедник вере. С обзиром на то колико често и на који начин је био помињан, његова личност има посебан значај за тумачење односа *Слободне Војводине* према Српској православној цркви од свог првог броја. Као једини преостали институционализовани представник Срба у Бачкој био је принуђен да успостави сарадњу с окупатором. Стога је од 1942. године представљан као човек који учествује на парадама окупатора са Хортијевим генералима и другим целатима новосадских Срба, као миропомазани издајник, Јуда Иринеј, епископ који је био у мучилишту „Армији“ и хвалио окупаторе, Дражина перјаница. Његово име везано је за први помен Рације у овим новинама, али без дескрипције, већ уз напомену да је Иринеј Ђирић издао Проглас 21. јануара 1942. године, када је она започета у Новом Саду. Оцењен је као један од оних људи који су двадесет година жарили и палили у Југославији те били упориште разних режима кривих за пропаст земље.

³⁴ Александар Хорват. „Владика бачки Иринеј и односи између Српске православне цркве и државе (1944–1955)“, *Токови историје*, год. 32, бр. 1 (2024), 126.

³⁵ Мирослав Николић и Лазар Ђачић, *Жишје Иринеја (Ђирића), епископа бачког, Исповедника вере*, (Нови Сад: Беседа, 2022), 28–30.

³⁶ Душан Попов. *Историја Слободне Војводине: (1942–1952)*. (Нови Сад: Дневник, 1982), 3–12.

Бранко Бајић, уредник *Слободне Војводине* и председник Покрајинског народнослободилачког одбора за Војводину. Први главни уредник, касније народни херој, Светозар Марковић Тоза, рањен је и ухваћен, да би након мучења током истраге био обешен у дворишту касарне у Футошкој улици. Наредни бројеви штампани су у Врбасу, Парагама, по Срему и Банату. Курири су тајно разносили лист по Србији, Хрватској и Босни, а понеки број стигао је и до Италије. *Слободна Војводина*, лист чија је прва страна иштампана исте године када су под лед Дунава бачене хиљаде људи, постојала је десет година, након чега је добила ново име – *Дневник*.

Пренос посмртних остатака жртава побијених у Бачкој Тополи 1941. године

Чега се и како сећати онда када је непријатељ побеђен, а име новина остварило своје значење? Бројни послератни наслови у новинама о преносу посмртних остатака говорили су о последицама окупације више него текстови самих чланака. Да су „хладни дани“ само део приче о злочинима, новине ће почети да приказују јавности пред крај 1945. године, када су објавиле да ће 2. децембра бити обављен свечани пренос посмртних остатака првих жртава зверстава у Бачкој. Тако је јавности обзнањено да су на мучки начин страдали у Бачкој Тополи априла 1941. године: Милош Дутина, Михајло Савић, Станоје Даниловић, Коста Ненадић, Тома Мићуновић, Милосав Тешић, Петар Шабан, Новак Мићуновић и још шесторица неидентификованих људи. Најављено је да ће посмртни остаци бити пренети до Среског народног одбора где ће Народна милиција држати стражу преко ноћи, да би након тога остаци били пренети у цркву како би се одржала литургија и опело. Сви ће бити сахрањени заједно у црквеној порти. Такође, обећано је да ће Одбор повести акцију сакупљања прилога како би се обезбедило подизање споменика на њиховом гробу. Одлучено је да овим поводом буде као учесник позвано и Српско певачко друштво „Граничар“ из Суботице. Била је ово једна од ретких вести која је укључивала помен Српске православне цркве приликом преноса посмртних остатака.³⁷

Новосадска Рација

Текст о обележавању сећања на јануарске покоље 1942. године у Бачкој под називом „Поводом годишњице новосадске Рације“, написан 1946. године, започет је описивањем обновљених кућа, фабрика, школа, болница, мостова; приказивањем народа пуног елана да од Југославије направи модерну државу развијене индустрије, рационалне пољопривреде и високе опште културе. Писано је у име будућности без трагова „фашистичког беса“ коју ће водити радничка класа, сељаштво, народна интелигенција и руководиоци државе.³⁸

Ипак, психички ломови много више су се памтили од физичких. Како и сам чланак каже, постоје успомене из рата које ће много дуже остати у сећању, него материјална разарања. Врло брзо се од текста који је почео погледом у блиставу будућност стигло до

³⁷ „Пренос посмртних остатака жртава побијених у Бачкој Тополи 1941. године“, *Слободна Војводина*, 2. 12. 1945, 5.

³⁸ Љ. Момчиловић, „Поводом годишњице новосадске Рације“, *Слободна Војводина*, 24. 1. 1946, 1.

реалне и још увек свеже прошлости, у којој је покушано планско спровођење политике истребљења народа у Југославији: „До два милиона жртава бележи мала, мученичка и јуначка Југославија. Бањица, Јасеновац, Чуруг, Жабаљ, Крагујевац и други.“³⁹ Футур и потенцијал заменио је перфекат који је био крвава епоха којом је господарио мрак и фашистичко безумље, „када је нестала свака законитост и када се само чула нељудска рика Шваба, похлепних за светско господство и шакала – издајица који су их пратили у свим поробљеним државама Европе“.⁴⁰

Нови Сад је, нажалост, неизбежна тачка руте када је та тема у питању. Лист наводи да су покољ под називом Рација у овом граду извршиле мађарске окупационе трупе, полиција, жандармерија, агенти и шпијуни. Као жртва наведен је „један део Срба“, антифашисти Мађари из Новог Сада и Јевреји. У атмосфери у којој нико није смео да изађе из куће, када су на кућама сва улазна врата морала да буду отворена и када нико није смео да посматра кроз прозор шта се дешава, почео је покољ. О броју жртава наведене су неодређене „стотине и стотине Срба и Јевреја“. Њихови животи окончавани су у Дому културе и Дунаву „да им он однесе лешеве као срамне доказе нељудских поступака мађарских фашиста“.⁴¹ Њихова кривица била је у томе што су припадали одређеној нацији и што су живели тамо где су владали фашисти. Ипак, кривицу окупатора у једнакој мери носе, по *Слободној Војводини* и политичар Милан Л. Поповић⁴² и епископ бачки Иринеј Ђирић. За Поповића је писано као и током рата, да је „вредно радио“ са руководиоцима покоља, а за епископа бачког да је издао Проглас који је означавао „додавање уља на ватру“. Како су обојица стекли високе функције у Мађарској, лист је одлучио да их изједначи с убицама; они постају „фашистичка браћа Мађарима“ и „изроди“. Милан Л. Поповић јесте име чији се описи од рата па све до извршења смртне казне нису мењали, већ само проширивали. „Круна издајничког корола у Војводини, најјача његова стабљика“, „двоструко спретни издајник“, „војвођански Бранковић“ – све ове речи биле су апозиција за једну личност – Милана Л. Поповића. Написане су октобра 1945. године, како би биле увертира у његов излазак пред Народни суд, мада је то више била формалност – и власт и новине давно су му пресудиле. Иако су он и Иринеј Ђирић најчешће помињани сарадници окупатора у Бачкој, Ђирићево име је много ређе било помињано, док ће писање о Милану Л. Поповићу бележити континуитет.

³⁹ Исто.

⁴⁰ Исто.

⁴¹ Исто.

⁴² Милан Л. Поповић (Панчево, 1885 – Нови Сад, 1945) припадао је групи посланика Радикалне странке који су почетком 1910. напустили странку и основали лист *Српство*. Преузео је уређивање листа 1912. године, што је изазвало бројне полемике и осуде због истицања својих мађарофилских ставова. После балканских ратова, Поповић је отворено стао на страну Монархије, због чега је смењен са позиције уредника листа 1914. године. Овај предратни сенатор постао је за време Другог светског рата посланик у мађарском парламенту. Сходно тој улози и отвореним антикомунистичким ставовима, он је, поред епископа бачког Иринеја Ђирића, у *Слободној Војводини* био приказан као један од највећих издајника. Због политичке сарадње с непријатељском власти у спровођењу присилних мера према становништву Југославији, затим организовања и помагања при убијању, те помагању стране државе која је била у рату с Југославијом, комунистичке власти осудиле су га на казну смрти стрељањем 1945. године.

Истакнуто је да поштени Мађари не могу бити криви за оно што су учинили злочинци и да пријатељство с мађарском мањином у Југославији није мртво слово на папиру. Почетна страна *Слободне Војводине*, која је требало да обележи годишњицу Рације, сведена је на гаранције мађарској мањини – обећања да ће имати слободу културног развитака, употребу свог језика и пуна грађанска права. О рупама на леду и „хладним данима“ јануара 1942. године више није писано, али јесте о успешности спровођења политике братства народа у Југославији, о новом Уставу, о томе да је сећање на Рацију ту не ради шовинистичких разлога, већ како би се осигурало пријатељство с поштенним Мађарима и на крају, о ситуацији у Мађарској приказаној кроз терор над словенским живљем и великомађарски ревизионизам. Иако су током рата стране *Слободне Војводине* испуњавали наслови попут: „Осветимо жртве јануарских покоља у Бачкој“⁴³ и текстови у којима је писано да су „мађарски крвници“ током 1941. и 1942. године гонили народ, „разбијали главе Србима што нису знали мађарски, окитили фењере новосадских улица лешевима Срба, бацали под лед Дунава хиљаде невиних жртава“⁴⁴, послератно сећање тражило је другачије наративе. Из штампарије су, сваког јануара 1947, 1948, 1949, 1950, 1951. и 1952. године, излазиле странице *Слободне Војводине* које су бележиле годишњице Леџинове смрти, али не и обележавања сећања на хладне дане 1942. године. Сходно тежњи да се оствари дух братства и јединства, на десетогодишњицу новосадске Рације, 23. јануара 1952. године, *Слободна Војводина* не само што није објавила нити једну реч о злочину, него није била одштампана – број за овај датум не постоји. Једино сећање те 1952. године представљао је споменик Јеврејима пострадалим за време Другог светског рата, откривен на јеврејском гробљу у Новом Саду.

Пресуде ратним злочинцима

Историографији рата у Европи било је потребно написати и поглавље које ће изнећи судбину ратних криваца и њихових помагача. Јуна 1945. године, главне теме *Слободне Војводине* постале су пресуде ратним злочинцима и народним непријатељима. Кажњавање злочинаца било је део велике правде и узвишене човечности, писала је *Слободна Војводина*. Прве вести попут казни смрти стрељањем, трајног губитка грађанске и националне части, вишегодишњих робија и конфискација имовине, говориле су да Војни суд војне области Војводине неће имати милости. На основу ових тема, *Слободна Војводина* употпунила је некадашње писање за време рата и наставила своју улогу у континуираној борби против фашизма. Принцип „не освета него правда“ истицао је лист у својим виђењима кажњавања ратних злочинаца – оно је било део велике правде према целокупном човечанству. Споро кажњавање ратних злочинаца *Слободна Војводина* објашњавала је наводећи да се на тај начин унапред спречава сваки покушај ревизије Кримске конференције и декларације из 1943. године. Масом света чији су се аплаузи и усклици „Живео Суд!“ орили кроз читаву

⁴³ Никола Петровић, „Осветимо жртве јануарских покоља у Бачкој“, *Слободна Војводина*, 25. 1. 1944, 2.

⁴⁴ П. „Закасна брига Хортија за националне мањине“, *Слободна Војводина*, бр. 5–6, 1943, 20.

просторију, присуством мајки страдалих, нестрпљењем и великим интересовањем народа, осликана је атмосфера пред почетак свих претреса.⁴⁵

Тако се из новина сазнаје да је у мртвој тишини пресуђена смртна казна стрељањем ратним злочинцима Леу Деаку, Милану Поповићу, Ђули Крамеру и Ђули Зомборију, док су Батори Геза и Кењеки Јожеф осуђени на смрт вешањем. Посебно је истакнуто да су сви осуђени саслушали казне прибрано, изузев Милана Л. Поповића који је једва стајао на ногама. На тај начин новине могу да дочарају атмосферу у судници коју записници о суђењу изостављају.⁴⁶

Слична вест осванула је 21. октобра 1946. године, када је простор добио један од најважнијих наслова од почетка штампања *Слободне Војводине* – „Сутра почиње суђење главним кривцима за покоље у Бачкој“⁴⁷. Први и други дан суђења мађарским ратним злочинцима дочаран је читалачкој публици сликом масе људи, и Срба и Мађара, који су стајали у препуном холу и дворани Дома културе у Новом Саду, док је остатак света стајао пред улазом и слушао преко мегафона пренос тока претреса. Био је то уторак, 92 дана пре четворогодишњице новосадске Рације, тренутак који се чекао у име правде. Столице у првом реду су поново биле резервисане за црнину – жене, мајке, сестре, кћерке које су изгубиле неког свог 1942. године. Иза њих су седели радници и сељаци, али и велики број Мађара које је *Слободна Војводина* с поносом истицала: „Они су исто тако прожети мржњом према овим ратним злочинцима који су још пре рата заваравали мађарске масе хиљадугодишњим границама и тровали их ревизионистичким шовинистичким погледом.“⁴⁸

Тачно у три сата, у салу је ушао заступник јавног тужиоца Војводине, не случајно Мађар, Ђетваи Карољ и његов помоћник, Жарко Матијашевић. Након тога, стигло је Веће Врховног суда Војводине, на челу с председником Петром Варгом и члановима Калманом Ковачем и Стеваном Крцалићем. После дугог и громогласног аплауза, пет минута после три, судија је затражио да оптужени буду уведени. У сали је владала напетост. Настао је жамор и људи су устајали са места. „У таквој атмосфери улазе злочинци Сомбатхељи (Кнаус) Ференц, шеф Генералштаба мађарске фашистичке армије која је учествовала у походима против Чехословачке, Совјетског Савеза и наше домовине; Фекетехалми Цајднер Ференц, командант V сегединске армије; крволог генерал Граши Јожеф; Гал Лајош, виши жандармеријски официр; др Зелди Мартон, бивши поджупан Бачке; др Бајшаи (Бауер) Еврне; др Нађ Миклош, градоначелник за време окупације у Новом Саду; генерал Бајор (Бајер) Ференц и Перепатић Пал, трговац и потказивач, фашистички агент из Новог Сада.“⁴⁹

Ђетваи је у образложењу оптужнице истакао до тада непоменут податак о ратним злочинима у Бачкој. Наиме, тврдио је да су они повезани с посетом Хитлеровог министра спољ-

⁴⁵ „Отпочео је претрес Милану Л. Поповићу, Л. Деаку, Крамеру и другима“, *Слободна Војводина*, 26. 10. 1945, 1.

⁴⁶ Исто.

⁴⁷ „Сутра почиње суђење главним кривцима у Бачкој“, *Слободна Војводина*, 21. 10. 1946, 3.

⁴⁸ „Хорти Миклош је знао и одобравао спровођење рација у Бачкој“, *Слободна Војводина*, 24. 10. 1946, 3.

⁴⁹ Исто.

них послова Јоакима фон Рибентропа и начелника штаба Вилхелма Кајтела, јануара 1942. године. Сматрао је да је Мађарска по било коју цену желела да се дочепа Баната и да је зато у Будимпешти ситуација била представљена Рибентропу и Кајтелу као да се у Банату припремају оружани одреди који прелазе Тису и који планирају да подигну устанак у Бачкој. То би значило да немачке окупационе трупе у Банату не могу да гарантују безбедност и да би било најсигурније да хонведске трупе уђу у Банат. Као доказ, требало је пред Рибентропа извести партизане.

После седам дана суђења, *Слободна Војводина* могла је слободно, позивајући се на пресуду, да изјави како је за све несреће крива мађарска фашистичка држава на челу с Хортијем.⁵⁰ Као и првог дана, тако је и последњег, осмог дана суђења, Дом културе био препун. Тачно у четири сата у салу су ушли чланови Већа Врховног суда на челу с председником суда Петром Варгом. Улазак оптужених лист је приказао користећи се фигуром контраста – некада горди и неприступачни генерали, „витезови“, „екселенције“ ушли су у салу бледи, несигурним корацима, беспомоћног погледа, јер су знали да са оптуженичке клупе неће устати као оптужени, већ као осуђени.

Присилна мобилизација

После прва два таласа злочина окупатора у Бачкој, издвојио се својом масовношћу злочин принудног регрутовања Срба и других становника у мађарску војску.⁵¹ Иако се у историографији говори о три таласа масовног злочина мађарског окупатора, никако не треба изоставити ни овај злочин у ком је, по неким прорачунима, од 50.000 принудних радника – Срба, Јевреја и Рома – преживело једва 6.000 до 7.000.⁵² Како је анексија Бачке и Барање проглашена 16. децембра 1941. године, окупатор је сматрао да има право на суверену власт и да може принудно да регрутује немађарско становништво. Међутим, регрутација је започета још пре тога – јула 1941. године обнародован је позив за годишта 1920–1922. На тај начин, у августу и септембру мобилисани су српски младићи и ђаци-обвезници годишта 1915–1919. На основу одлуке о анексији, током 1943. и 1944. вршено је даље регрутовање и то не само за војску већ и за радну службу, а упућивани су и лични позиви политички сумњивим лицима. Сва ова присилна регрутовања вршена су на основу наређења мађарских војних власти, а као доказ лист наводи следећа документа: Наредба мађарског Министарства унутрашњих послова бр. 13400/VI 1942; Наредба поджупана Бачке бр. 348/1942; Наредба среске команде „Левенте“ у Бачкој Тополи бр. 11 и 83/1943; Наредба мађарског V корпуса у Сегедину бр. 14489/прет. IV 1944 и бр. 22087/1944; Наредба Министарства унутрашњих послова бр. 11135/VII 1944.⁵³

⁵⁰ „На смрт су осуђени злочинци-виновници покоља у Бачкој за време окупације“, *Слободна Војводина*, 31. 10. 1946, 3.

⁵¹ Принудно мобилисање становништва окупиране територије представља повреду међународног права.

⁵² Ђорђе Н. Лопичић, *Мађарски рајџни злочини: 1941–1945*. н.д., 20.

⁵³ „Мађарски окупатори регрутовали су противно међународном праву принудно становништво Бачке и Барање“, *Слободна Војводина*, 18. 2. 1946, 2.

Присилном мобилизацијом, сматра *Слободна Војводина*, окупационе власти су желеле да се приближе и додворе Немцима, јер су им на тај начин стављали на располагање војску за Источни фронт, а с друге стране, мађарски велепоседници и магнати осигурали су себи „животни простор“ у Бачкој и Барањи. На местима убијених, протераних и мобилисаних становника населили су се Мађари. Што се даље регрутације тиче, центри су били у Сомбору, Суботици, Новом Врбасу, Сегедину, Будимпешти и другим местима где су од лекарских комисија оглашавани скоро сви способни. Под претњом су се заклињали на верност Хортију и Хитлеру, што поново представља повреду Хашке конвенције на основу члана 45 Хашког регламанта. Упућивани су у јединице свих родова оружја сем авијације. Услови за њих били су много тежи у поређењу с мађарским војницима – лошија храна, оштрија кажњавања, живот без пуштања из касарне, одсуства и одмора. Подразумевало се учење мађарског језика и мађарских фашистичких песама, уз забрану да говоре својим „пасјим језиком“. Њихова судбина на фронту је била најжалоснија – припадали су кажњеничким батаљонима који су били препуштани најопаснијим местима фронта, где је једина сигурност била смрт. По речима мађарских официра, „Срби и други Словени добри су за то да заустављају куршуме Црвене армије“.⁵⁴

Ови ешалони смрти и покретна губилишта градили су војне аеродроме, утврђења и бункере, склоништа, радили у рудницима, на поправкама железничких пруга, чистили рушевине од бомбардовања, извлачили рањенике и погинуле. Према исказима сведока, смртност је била изузетно висока, тако да је из јединице Душана Лукића из Стапара погинуло 100 од 120 Срба. Осим тога, током повлачења, мађарски фашисти побили су у Комарну оне Срби који нису хтели да се повуку испред Црвене армије. Наводи се да су ретки преживели само по статистици били живи – њихово психофизичко здравље у потпуности је пострадао. У рат су одвођена деца од 17 и старци од 62 године. Када је око 4.400 Срба доспело у мобилизационе центре у Суботици и Сомбору, по наређењу Петог сегединског домобранског корпуса од 1. маја 1944. године, приспели су људи од 45 до 62 године старости. Међу њима је било много неспособних, сакатих, глувих људи, као и лица са кардиоваскуларним обољењима. Сви су били проглашени за способне и, после тронедељне регрутске обуке, послати су у Аустрију где се обука наставила у таквим условима да су се многи разболели и били отпуштени. Остатак је распоређен по Аустрији, Француској и Италији, одакле се никад нису вратили.

Другим наређењем V сегединског корпуса од јуна 1944. године, обухваћена су деца и младићи од 17 до 20 година. Стављени су на располагање XVII немачкој ваздухопловној дивизији која их је слала на аеродроме по Аустрији и Немачкој где су радили на поправљању аеродрома, вадили камење, чистили рушевине. Сви су били приморани да ступе у СС одреде. Лист износи сумњу да су погинули, с обзиром на то да се већина њих није вратила кућама.

---

⁵⁴ Исто.

Споменик Јеврејима

Док је споменик *Породица*, као симбол страдања српског, јеврејског и ромског народа за време мађарске окупације, чекао 29 година после злочина да буде постављен, власти су недуго после рата започеле качење спомен-плоча на кућама које су биле базе *Слободне Војводине*. Ипак, десет година после рата, овековечено је у материјалној форми сећање на јеврејске жртве. На јеврејском гробљу у Новом Саду откривен је 1952. године споменик Јеврејима пострадалим за време Другог светског рата. Присуствовали су грађани Новог Сада, представници власти, представници јавног и културног живота, али и делегација бивших југословенских Јевреја из Израела и Сједињених Америчких Држава, водеће личности радничких синдиката *Хистџрадуш* из Израела, представници јеврејских агенција из Тел Авива, секретар посланства Израела у Београду, Цви Локер и делегација јеврејских општина из Београда, Загреба, Сарајева, Осијека. Свечано откривање споменика извршено је уз плотун почасне чете Југословенске народне армије.⁵⁵

Говорници су били: председник јеврејске општине у Новом Саду Фишер Ференц; председник Удружења Јевреја Југославије Алберт Вајс; представник Главног народнослободилачког одбора Новог Сада Ђура Ђерић; представник бивших југословенских Јевреја из Израела Велтман и први секретар израелског посланства у Београду Цви Локер. У говорима су евоцирали успомене на борце Јевреје. Уз то, сходно историјским околностима, поменуто је да Хитлерова идеја расне дискриминације живи своју стварност у информбировским земљама. Овај текст се врло брзо фокусирао на однос према Кремљу и земљама под Стаљиновим режимом, а све мање на овај мермернобели споменик. Новине су тврдили да је он служио да покаже гордост једног народа који чува своје жртве и да једна слободна социјалистичка Југославија опомиње свет на страшну прошлост, али је уједно и својеврсна нечујна осуда „гнусног режима терора и дискриминације у земљама под влашћу Кремља.“⁵⁶

Закључак

Иако сећања и сведочанства представљају секундарне изворе историчарима, њиховој науци и својеврсну испомоћ архивској грађи, без њих комплетног суда о догађају нема, а у овом случају ни шире слике времена ратних злочина мађарског окупатора. Стога је *Слободна Војводина*, као актер ратних и послератних времена, али и као гласило Покрајинског народноослободилачког одбора за Војводину, од изузетног значаја за проучавање живота Делвидека и Војводине. На овај начин стиче се увид у атмосферу времена, појединачна искуства и судбине обичних људи који би у историји иначе били забележени само као цифре. Да би се разумело чега се, зашто и како *Слободна Војводина* сећала када су у питању злочини мађарског окупатора, потребно је посматрати овај лист кроз призму специфичних

⁵⁵ Ст. „Откривен споменик Јеврејима – палим борцима и жртвама фашизма“, *Слободна Војводина*, 21. 8. 1952, 2.

⁵⁶ Исто.

историјских околности у којима је постојао (1942–1952), али видети га најпре као гласило партије и њене идеологије.

Плански је дискредитован темељ који је Србе у Војводини одржавао и водио ка приједињењу са Краљевином Србијом: српска елита и Српска православна црква. На тај начин, рушена је стара, а прављена нова држава на новим темељима. Оно што је посебно упечатљиво јесте да, након 1945. године, комеморација поводом годишњица Рације није било. Јануарски хладни дани којих се *Слободна Војводина* током рата често сећала позивајући на освету, постали су у послератном периоду само јануарски дани. Иако су новине првог месеца сваке нове године испуњавале своје насловне стране текстовима посвећеним сећању на Лењина, не постоји нити једно слово које говори о томе да су се одржавале комеморације након 1945. године. Док помињање 7. јула⁵⁷ и ослобођења Новог Сада није губило на интензитету, последње сећање на Рацију записано је 1946. године. Оно је попримило нову форму и нову намеру – писало се о пресудама ратних злочинаца и сарадника окупатора с циљем да се покаже да је реч Комунистичке партије Југославије одржана, да је њена правда достижна и свеprisутна, а борба против фашизма вечна, и у рату и после њега. Послератне теме *Слободне Војводине* у новој Југославији представљале су политику сећања која је вођена идејом братства и јединства. Злочини и комеморације остали су у тишини, без свог гласа на насловним странама новина, не би ли лист ову мултинационалну област приказао јавном мњењу као пример измирења и јединства.

---

⁵⁷ Дан устанка народа Србије против окупације у Другом светском рату.

СПИСАК ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ

Монографије

1. Бјелица, Слободан. *Сјорови око аутономије Војводине: 1961–1974*. Београд: Службени гласник, 2015.
2. Голубовић, Звонимир. *Рација у јужној Бачкој 1942. године*. Нови Сад: Музеј Војводине, 1992.
3. Попов, Јелена. *Народни фронти у Војводини: 1944–1953*. Нови Сад: Филозофски факултет, 1986.
4. Лопичић, Ђорђе Н. *Мађарски ратни злочини 1941–1945*. Београд: Музеј жртава геноцида, 2010.
5. Kasaš, Aleksandar. *Mađari u Vojvodini: 1941–1946*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za istoriju, 1996.
6. Николић, Мирослав и Ђачић, Лазар. *Жишје Иринеја (Ђурића), епископа бачког, Исјоведника вере*. Нови Сад: Беседа, 2022.
7. Његован, Драго. *Рација – шрећа труја масовних злочина*. Нови Сад: Прометеј, 2009.
8. Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije: 1918–1978*. Beograd: Bigz, 1981.
9. Петровић, Небојша. *Архијелај мржње: нејријашељи КПЈ у Војводини након Другој светској рати 1944–1953*. Београд: Службени гласник; Нови Сад: Архив Војводине, 2020.
10. Попов, Душан. *Историја 'Слободне Војводине': (1942–1952)*. Нови Сад: Дневник, 1982.
11. Šajti, Enike. *Mađari u Vojvodini 1918–1947*. Novi Sad: Forum, 2010.

Радови објављени у научним часописима

1. Хорват, Александар. „Владика бачки Иринеј и односи између Српске православне цркве и државе (1944–1955), *Токови историје*, год. 32, бр. 1 (2024), 119–146.

Радови објављени у зборницима

1. Кољанин, Драгица. „Војводина у Другом светском рату: универзалне вредности антифашизма“. У: Научна трибина историчара: зборник предавања одржаних 2006–2007. године. Уредник Золтан Ђере, 85–92. Нови Сад: Филозофски факултет, 2007.
2. Стевановић, Александар. „Рација 1942. Морална заснованост масовног злочина“. У: 80 година од погрома у великој Рацији: корак даље ка заједничкој будућности. Уредници Драган Станић и Зоран Павловић, 139–182. Нови Сад: Матица српска, Покрајински заштитник грађана – омбудсман, 2022.

Периодика

1. *Слободна Војводина* – Нови Сад, (1945–1952)

POST-WAR MEMORY OF CRIMES IN OCCUPIED BAČKA DURING THE SECOND WORLD WAR THROUGH THE PRISM OF THE *SLOBODNA VOJVODINA* NEWSPAPER

Summary

The period of World War II is remembered on the territory of Bačka for the horrific crimes that the German and Hungarian occupiers performed on Serbian, Jewish and Romani people. The news of those crimes had also made its way onto an issue of „Slobodna Vojvodina“ (the forerunner of today’s Novi Sad „Dnevnik“), which had been, as of the year 1942 illegally printed and distributed on the territory of Bačka. During the war, on the pages of the „Dnevnik“ there were detailed descriptions and condemnations of the occupier’s crimes, as well as completely baseless accusations regarding the elites of the time – the intellectuals, the politicians and the church dignitaries. After the war, the memory of the crimes as an intention to exterminate the Serbian, Jewish and Roma population will begin to fade and take on new forms in accordance with communist propaganda. All of these Remembrance Culture features of remembering the occupier’s crimes in Bačka during the Second World War that are going to be presented in this work will be written on the basis of relevant historiographical literature, as well as on the basis of the up to now, underutilized historical sources – the issues of „Slobodna Vojvodina“ from 1945 to 1952.

Keywords: Second World War, Bačka, „Slobodna Vojvodina“, culture of memory, Hungarian occupier, German occupier.